NATUURVOLKEREN : EEN OVERJAARS HERSENSPINSEL

EEN ANTWOORD OP 'CHRISTENDOM EN MILIEU'

door

Patrick WYMEERSCH *

SUMMARY — *Natural man as an old fantasy in the Western mind. An answer to 'Christianity and the environment'* — We fully agree with the idea of A.-M. De Bruycker (TSW, Nr. 2, 1992) when she states that Christianity influenced strongly the Western negative attitude toward nature. The environment has always been considered as an enemy that has to be dominated or even destroyed. In so called 'primitive' societies nature has always been a kind of ally with whom people live in symbiosis.

This short article is a critical answer to a few topics developed by De Bruycker. We do not agree with the use of an old and non-scientific terminology to describe non-Western societies. By using this very old fashioned and subjective vocabulary, the author shows her lack of knowledge in the field of anthropology.

We do not agree either with the author's conviction that non-Western societies live in a kind of cultural vacuum, nature being all predominant. Anthropologists state that every culture has an impact on the ecological system. So called 'primitives' also change their environment, even if it is on a small scale and in a fairly insignificant way in comparison with the West.

The philosophy of non-Western societies can help the West to find a new dynamic in the relations between culture and ecology. But let us not repeat the mistakes of the past : 'primitive' societies do not live like 'bons sauvages' in a luxuriant natural environment !

1. INLEIDING

Wij hebben met veel interesse het artikel van A.-M. De Bruycker 'Christendom en milieu' (*Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, nr. 2, 1992, pp. 165-175) gelezen. De auteur wijst op de relatie tussen cultuur en natuur en zoekt vooral naar de motor in de westerse cultuur die medeverantwoordelijk is voor de milieuverloedering. Het staat als een paal boven water : bepaalde culturen werken méér vernietigend in op de natuur dan andere.

Het is echter onmogelijk een totaal-beeld van de niet-westerse culturen op te hangen als de auteur enkel refereert naar een paar werken en meer in het bijzonder naar dat ene boek van Turnbull dat de Pygmeeën van het Ituri-woud in Zaïre (m.n. de Bambuti) beschrijft. Deze jagers-verzamelaars hebben altijd al een aparte plaats in de etnografie ingenomen en mogen zeker niet als enig model staan voor alle niet-westerse volkeren. Verder, worden de werken van Castaneda vandaag de dag in antropologische kringen beschouwd als de produkten van diens fantasie en heten dus op zijn minst onbetrouwbaar.

Elke diersoort is van nature aangepast aan zijn ecosysteem. De mens daarentegen is onaangepast aan de enige specifieke omgeving, maar juist daardoor aanpasbaar aan

* De auteur is antropoloog en hoofddocent aan het College voor de Ontwikkelingslanden, RUCA.

vele. Omdat hij van nature vrij onaangepast is, moet hij zich in cultuur gaan aanpassen, bemiddeld door werktuigen, instituties en ideeën. Zijn biologische onaangepastheid dwingt hem om zich cultureel aan te passen, en wel in een grote verscheidenheid van culturen.

Mede door de opkomst van de culturele ecologie, o.a. onder invloed van Steward (1961), wordt cultuur gezien als een vorm van aanpassing aan een bepaald milieu, bemiddeld door de techno-economische onderbouw. Met andere woorden, culturen die in een gelijksoortig milieu leven, tenderen ernaar zich op soortgelijke wijze aan dat milieu aan te passen, respectievelijk op een vergelijkbare wijze dat milieu gaan exploiteren; bovendien vertonen die culturen structurele overeenkomsten, b.v. op het vlak van de ideologie en de sociale structuur.

Het milieu heeft echter geen dwingende, determinerende invloed op het menselijke levenspatroon. In het westerse denken over de verhouding tussen mens en natuur wordt deze fout nogal eens gemaakt. Het blijkt dat de mens van bepaalde gegevens van het natuurlijk milieu in sommige gevallen wèl, maar in een aantal andere gevallen géén gebruik maakt. Men mag dus niet tot een extreem milieudeterminisme vervallen. Hiermee beweren wij niet dat het natuurlijke milieu niet uiterst belangrijk is voor het gehele levenspatroon en in het bijzonder voor de materiële aspecten ervan. De materiële cultuur is immers het zichtbare en tastbare resultaat van de wisselwerking tussen mens en natuur, tussen natuur en cultuur (Wymeersch, 1991 a).

NATUURVOLKEREN : EEN HERSENSPINSEL

Wij hebben een aantal fundamentele bemerkingen bij het artikel van De Bruycker.

De gepolariseerde kenmerken die de auteur schetst in een tabel op p. 172, maar die ook in haar tekst voorkomen, tussen "natuurmensdom" en "door het christendom geïnspireerd mensdom", getuigen van een verregaande naïeve typologie van de samenlevingen en zijn wetenschappelijk volledig verkeerd.

Wat betekenen inhoudsloze woorden (in dit geval zijn het clichés !) zoals : "verering van de natuur" en "tribale religies"[1], "uiteenlopende ontwikkeling bij natuurvolkeren"[2], "leven volgens de natuur"[3], "hebben geen wetten, noch privé-bezit, noch geld"[4], "leven in ledigheid" en "zonder arbeid"[5], "tribale eenheid"[6], enz.

In de eerste plaats staat de natuur tegenover de cultuur. In de tweede plaats zou de term 'natuurvolkeren' (zoals inderdaad vroeger gebruikt) impliceren dat die volkeren

1 Voor een wetenschappelijke benadering van de denkwereld van de zgn. 'primitieven' zie o.m. Mbiti (1970), Maurier (1976), Apostel (1980), Evans-Pritchard (1965), Wymeersch (1983).

2 I.v.m. 'evolutie' zijn er heel wat achterhaalde theorieën die echter vandaag nog gehanteerd worden. Wat evolutie en evolutionisme betreffen, zie o.m. Sahlins & Service (1973), d'Hertefelt (1991), White (1959), Wymeersch (1991 b), Carneiro (1973).

3 Twee aanraders : Keesing (1958) en Haviland (1991).

4 Het is onwetenschappelijk om op deze wijze over de niet-westerse culturen te schrijven. Daarom moeten volgende auteurs geraadpleegd worden : Sahlins (1974), Murdock (1972), Radcliffe-Brown (1968), Malinowski (1922).

5 Wij verwijzen naar onze beknopte bibliografie.

6 Wat de vaak ingewikkelde politieke stelsels van niet-westerse volken betreft, zie o.m. d'Hertefelt (1992), Balandier (1969), Maquet (1970), Roberts (1979).

gespeend waren van gelijk welke vorm van cultuur. Cultuur is nu juist hét kenmerkende van de menselijke species. Of om het met de woorden van Herskovits te zeggen : cultuur is het door de mens gemaakte deel van zijn omgeving.

Hedendaagse antropologen zijn volstrekt niet met de term 'natuurvolkeren' ingenomen, omdat de betekenis ervan de bijbetekenis heeft van simpel, inferieur, zonder cultuur, geen dynamisme, kinderlijkheid, exotisch, schilderachtig, enz.

De niet-westerse volkeren leven zeker niet in een beate harmonie met de natuur en zijn daarom ook niet eenvoudiger dan de westerse culturen. Integendeel, want in veel opzichten zijn ze héél wat ingewikkelder. Zgn. 'natuurvolkeren' stonden wel in een bepaalde epoque als symbool voor de sociale en filosofische kritiek en analyses zoals Shakespeares Caliban, Lockes Indiaan, Defoe's Vrijdag en Rousseau's Bon Sauvage. 'Natuurvolkeren' bestaan helemaal niet en zijn een overjaars hersenspinsel van vooringenomen en/of naïeve westerlingen. Dientengevolge bestaat er ook niet iets zoals "natuurmensdom"[7].

Dat de niet-westerse mens zijn natuurlijk milieu niet op een indringende wijze zou hebben veranderd, is een fabeltje. Men bekijke eens de door de (proto) Hutu kaalgehakte heuvels van het eens zo weelderig oerwoud van interlacustrien Afrika. Alle culturen van de mensheid veronderstellen en bevestigen de breuk van de mens met de natuur.[8] Zijn relatie met de natuur is niet die van het dier. Hierdoor kan tenminste al één simplistische tegenstelling worden voorkomen : het verschil dat er zou zijn tussen een 'onnatuurlijke' westerse cultuur en een 'natuurlijke' niet-westerse cultuur. Uiteraard zijn er fundamentele verschillen tussen de wijzen die de mensheid heeft uitgedacht om haar natuurlijk milieu te exploiteren : tussen de economie van de jagers-verzamelaars en die van het industriële Europa is er een grote marge. Desalniettemin, óók de samenlevingen van zgn. 'primitieve' produktiekrachten laten hun milieu niet onaangetast en brengen er bepaalde veranderingen aan, al dan niet gewild. Hetgeen die culturen onttrekken aan hun omgeving (wild, planten, brandhout, enz.) zijn activiteiten die een zekere verstoring, hoe klein dan ook, in het natuurlijke evenwicht teweegbrengen, al zal het duidelijk zijn dat de verstoring minimaal is, vergeleken bij de effecten van de industriële cultuur.

Dat betekent dat de mens zich nergens volstrekt passief en slaafs aan de gegeven natuur aanpast, maar steeds bezig is de natuur aan zichzelf aan te passen. De filosofie die sommigen in de schoenen van de Indianen willen schuiven, is niets anders dan een projectie te wijten aan nostalgie en misplaatste romantiek. De Indianen en andere 'authentieke' etnische minoriteiten nemen ons dat trouwens niet in dank af.

Het is juist dat de niet-westerse volkeren in het algemeen een zodanige verhouding tot hun natuurlijk milieu hebben ontwikkeld dat ze — terwijl ze een menswaardig leven mogelijk maakten— toch in staat waren een duurzaam ecologisch evenwicht te bewaren in hun milieu. Dit laatste in tegenstelling tot de industriële cultuur die een klein deel van de mensheid een verspillende welvaart gebracht heeft, maar in nauwelijks twee eeuwen dat ze bestaat meer van het mondiale ecosysteem heeft verstoord dan alle voorafgaande generaties en culturen te zamen.

De aanhangers van de cultuur-materialistische strekking gaan ervan uit dat de aard van de cultuur bepaald wordt door de relatie van de mensen met hun natuurlijke

7 Wij verwijzen naar twee recente werken die deze problematiek bespreken : Nederveen Pieterse (1990), Corbey (1989).

8 Cfr. de talloze mythen in dat verband.

omgeving. Het gevaar bestaat dat mens — bij een verklaring van de cultuur als geheel — alle aspecten bepaald en gedetermineerd ziet door het milieu. Dit is zeker niet het geval. Wel is het zo dat de niet-westerse mensen in een grote, directe afhankelijkheid van de natuur leven. Wij spreken hier bewust van 'directe afhankelijkheid' want ook wij in het westen zijn in hoge mate afhankelijk van de natuur. Bij ons is echter de afhankelijkheid van de natuur 'indirect'; tussen de moderne mens en de natuur is een enorm industrieel apparaat opgebouwd.

Wegens de grote onderlinge verschillen van de culturen hebben de antropologen steeds behoefte om ze te classificeren. Dit is niet eenvoudig — omdat men er gemakkelijk toe komt de culturen in te delen op basis van een waardeoordeel — hetgeen inhoudt dat men ze rangschikt overeenkomstig hun geringere of grotere 'beschaafdheid'.

Een cultuur (of beschaving) is een zeer complexe realiteit, die men onmogelijk kan definiëren met één kenmerk of met een klein aantal kenmerken die het mogelijk maken haar te classeren in een typologie. De beschrijving van een cultuur noopt er altijd toe een beroep te doen op een groot aantal dimensies welke van maatschappij tot maatschappij niet op dezelfde wijze kunnen worden gedefinieerd. Men kan deel-typologieën opstellen die van toepassing zijn op bepaalde aspecten van het functioneren van de volkeren. Maar door het te pas en te onpas hanteren van typologieën zouden we wel eens kunnen terugvallen in de gebreken van het unilineaire evolutionisme. Deze verleidelijke maar al te simplistische benaderingswijze van de totale geschiedenis van de culturele verandering en differentiatie is vandaag verworpen.

Het is tot nog toe niet mogelijk gebleken bij de vergelijkingen van culturen een maatstaf te vinden die alle aspecten van een cultuur recht doet wedervaren wanneer men ze wil vergelijken. In grote trekken kunnen we echter wel culturen rangschikken naar hun 'graad van complexiteit', met andere woorden we kunnen ze als 'minder' of 'meer' complex rangschikken. Minder complex wil natuurlijk nog niet zeggen eenvoudig ! De verschillen tussen beide parameters zijn als volgt samen te vatten :

- in de minder complexe culturen spelen kleine gemeenschappen (o.a. uitgebreide families, segmenten van lineages, clans, leeftijdsklassen enz.) een grote rol. In de meer complexe zijn het massale organisaties zoals staatsbesturen die het leven beheersen;
- in minder complexe culturen is de taakverdeling niet zo uitgewerkt. In culturen als de westerse speelt specialisering een steeds grotere rol;
- er wordt in minder complexe culturen niet zoveel gerekend en georganiseerd. Stiptheid en planmatigheid worden vooral in de westerse culturen aangetroffen;
- in minder complexe culturen speelt de spierkracht van de mens (en van het dier) een belangrijke rol. Dit staat in tegenstelling tot de meer complexe culturen, waar onbezielde energie de voornaamste rol speelt.

Onze poging tot typologie (zie tabel) lijkt ons dan ook realistischer dan de typologie van De Bruycker.

Traditionele culturen	Geïndustrialiseerde culturen
- cosmocentrisme : de mens is een deel van het geheel	- antropocentrisme : de mens staat centraal
- cultuur van de harmonie	- cultuur van de dominantie
- monistisch denken	- dualistisch en/of triadisch denken
- cyclische tijd naar het verleden gericht	- lineaire tijd naar de toekomst gericht
- gesacraliseerde wereld	- geseculariseerde wereld
- gebaseerd op oraliteit; belang van de mythen. Vooral *luisteren*	- gebaseerd op het schrift; belang van de wetten. Vooral *kijken*
- alles is vitale kracht	- alles is dominantie
- uitleven van driften	- sublimatie van driften
- de wereld wordt holistisch benaderd	- de wereld wordt mechanisch benaderd
- het denken is syncretistisch. Alles kan gecombineerd worden zonder stricte codificatie	- het denken is georganiseerd. Alles is gehiërarchiseerd en strict gecodificeerd
- *zijn* is belangrijker dan doen	- *doen* is belangrijker dan zijn

De dichotomisering van een aantal zwaartepunten springt dadelijk in het oog. De traditionele culturen worden gekenmerkt door intuïtie, emotie en ervaring. Men maakt een synthese van het probleem en komt zo tot een consensus. Er is geen actie en geen verandering. Men valt telkens terug op de norm van de traditie en het verleden. De geïndustrialiseerde culturen worden gekenmerkt door rede, experiment en analyse. Men identificeert een probleem, komt tot een strategie en voert actie voor vernieuwing, verandering, ontwikkeling en toekomst.

BESLUITEN

Het milieuprobleem openbaart het conflict tussen de economie van de westerse cultuur en de economie van de natuur, d.w.z. de ecologie. De milieucrisis betekent de revolte van de natuur tegen haar al te liefdeloze exploitatie. Deze crisis laat de grenzen zien van een verabsolutering van de sfeer van het economisme, d.w.z. van de ruilwaarde der dingen — en als zodanig de historische onhoudbaarheid van het kapitalisme. Ze laat ook de grenzen zien van een algehele objectivering van de natuur in de technologische maatschappij — en daarmee de betrekkelijkheid van de industriële cultuur als zodanig.

De keerzijde van de enorme produktiviteit die de geïndustrialiseerde landen te zien geven, bestaat in vervuiling, nivellering en destructie van de natuur. Dit heeft geleid tot een milieucrisis waarin de natuur te kennen geeft dat de aard en de intensiteit van de industriële produktie haar natuurlijke draagkracht te boven gaan. Zo gezien dwingt de 'ontwikkeling en vooruitgang' van de industriële maatschappij tot een nieuw natuurbewustzijn, waarin de natuur niet slechts gezien kan worden als een oneindig reservoir van aan te boren en te exploiteren hulpbronnen, maar als een uiterst complex en rijk systeem dat in een dynamisch evenwicht verkeert.

In ons ecologisch etnocentrisme zijn we altijd overtuigd geweest van onze rationele, industriële cultuur. Het produktieprobleem scheen voorgoed opgelost te zijn. De

economische/ecologische systemen van andere culturen werden aangezien als armoedig, onderontwikkeld en irrationeel. Door de destructie van de natuur echter zijn onze ogen geopend voor de rationaliteit van de pre-industriële technieken en produktiewijzen, voor de efficiëntie van schijnbaar inefficiënte methoden, voor de ecologische wijsheid van bepaalde zgn. 'primitieven'.

In het licht van de milieuproblematiek moet inderdaad de vraag naar de waarde en de leefbaarheid van de industriële cultuur opnieuw worden bezien. Wij moeten dringend naar alternatieven gaan zoeken en een post-industriële cultuur gaan opbouwen, waarin niet alleen de kapitalistische plundering van de natuur om winst, maar in het algemeen elke objectiverende en beheersende verhouding tot de natuur zal overwonnen zijn en een nieuwe kleinschalige, bescheiden verhouding tot de natuur zal bereikt zijn, niet ongelijk aan die welke sommige niet-westerse volkeren al lang realiseren.

De ernst van de bewustwordende milieucrisis heeft menig nadenkend mens genoopt om minder geringschattend dan voorheen te kijken naar de manieren waarop zgn. 'primitieven' hun leven leiden. De sociale en culturele antropologie, de economische antropologie en de culturele ecologie, resp. de politieke ecologie, zouden zowel de bourgeois- als de marxistische opvattingen kunnen relativeren, omdat beide ideologieën ontstaan zijn in een industriële cultuur die op grond van haar uitgangspunten een industrieel vooroordeel koesteren. Het Amazonewoud is een van de laatste schuilplaatsen van de jagers-verzamelaars. Door het internationaal kapitaal wordt dit gebied 'opengelegd' om het van zijn rijkdommen te kunnen beroven. De Indianen worden verdreven, gedeporteerd en gedood, onder voorwendsel dat zij niet in staat zijn hun gebied produktief te maken (de grootste ecocide en etnocide van deze eeuw vindt plaats onder de ogen van de zgn. 'geciviliseerde wereld' !). Deze Indianen — en met hen al de zgn. 'primitieven' — zijn niet arm; de goederen waaraan zij behoefte hebben zijn niet schaars en hun bestaan is geen voortdurende poging om in leven te blijven. Armoede en rijkdom zijn pas ontstaan op het ogenblik dat op een kunstmatige wijze bepaalde goederen als schaars werden bestempeld; de paradox bij uitstek van de rijkste samenlevingen die hun economie baseren op de categorie 'schaarste' !

Als het waar is dat elke vooruitgang uiteindelijk kan afgemeten worden aan een vergroting in vrije tijd door een besparing van arbeid, dan zijn jagers-verzamelaars superieur aan alle andere culturen en zelfs aan de huidige industriële culturen waarin een achturige werkdag nog maar een recente verworvenheid is ! In *Stone age economics* schrijft Schlins (1974 : 35-37) het volgende, waardoor commentaar overbodig is : "(...) the amount of work increases with the evolution of culture, and the amount of leisure decreases (...), the amount of hunger increases relatively and absolutely with the evolution of culture (...). Poverty is not a certain small amount of goods, nor it is just a relation between means and ends; above all it is a relation between people. Poverty is a social status. As such it is an invention (of the western world)".

Vele niet-westerse volken passen allerlei regelmechanismen toe om zoveel mogelijk de gevolgen van de 'vooruitgang' — lees verwestersing — uit te schakelen en terug te keren naar een beeld dat ze van zichzelf hadden overeenkomstig met hun mythologie. Iedere cultuur vormt op deze wijze een kant en klare ervaring, nl. de bijzondere wijze welke mensen hebben gekozen om het probleem waaruit samenleven bestaat, op te lossen. Dit is géén "roep om de natuur, om ongekunsteldheid" zoals A.-M. De Bruycker beweert.

APOSTEL, L. (1981), *African philosophy*, Story, Gent.

BALANDIER, G. (1969), *Anthropologie politique*, PUF, Paris.

CARNEIRO, R.L. (1973), 'The four faces of evolution', in J. Honigman, *Handbook of social and cultural anthropology*, Rand McNally & Co, Chicago.

CORBEY, R. (1989), *Wildheid en beschaving. De Europese verbeelding van Afrika*, Ambo, Baarn.

d'HERTEFELT, M. (1991), *Anthropologie culturelle. Evolution, histoire, structure, fonction*, Université de Liège.

d'HERTEFELT, M. (1992), *Political anthropology*, Acco, Leuven.

EVANS-PRITCHARD, E.E. (1965), *Theories of primitive religion*, Clarendon Press, Oxford.

HAVILAND, W. (1991), *Culturele antropologie*, Teleac, Nederland.

KEESING, F. (1958), *Cultural anthropology*, Rinehart, New York.

MALINOWSKI, B. (1992), *Argonauts of the western Pacific*, London.

MAQUET, J. (1970), *Pouvoir et société en Afrique*, Hachette, Paris.

MAURIER, H. (1976), *Philosophie de l'Afrique noire*, Studia Instituti Anthropos, St. Augustin.

MBITI, J. (1970) *African religions and philosophy*, Heinemann, London.

MURDOCK, G.P. (1972), *De la structure sociale*, Payot, Paris.

NEDERVEEN PIETERSE, J. (1990), *Wit over zwart*, Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam.

RADCLIFFE-BROWN, A.R. (1968), *Structure et fonction dans la société primitive*, Ed. de Minuit, Paris.

ROBERTS, S. (1979), *Order and dispute. Introduction to legal anthropology*, Pelican Books, London.

SAHLINS, M. (1974), *Stone age economics*, Tavistock, London.

SAHLINS, M. & E. SERVICE (1973), *Evolution and culture*, University of Michigan Press.

STEWARD, J. (1961), *Theory of cultural change*, University of Illinois.

WHITE, L. (1959), *The evolution of culture*, McGraw-Hill, New York.

WYMEERSCH, P. (1983), *Comprendre les symboles. Aspects du symbolisme africain*, Istituto Italo-Africano, Roma.

WYMEERSCH, P. (1991a), *Afrika tussen oud en nieuw. Cultuurgeschiedenis van een miskend continent*, ABOS, Brussel.

WYMEERSCH, P. (1991b), 'Cultuur-antropologische beschouwingen n.a.v. het werk van Piet Vroon "Tranen van de krokodil"', *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, nr. 2, pp. 179-187.